

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/85>

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

NASCENCE AND DEVELOPMENT OF FORENSIC RESEARCH IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Арешонков В.В., д. ю. н., с. н.с.,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1
Національна академія внутрішніх справ

Луценко Ю.В., д. ю. н., доцент,
начальник відділу
*Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України*

Атаманчук В.М., к. ю. н.,
завідувач кафедри криміналістичного забезпечення
та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із виникненням та розвитком криміналістичних досліджень при розслідуванні кримінальних правопорушень на теренах України в історичній ретроспективі. З огляду на існуючу на сьогодні концепцію об'єднання пошуку слідів злочину, їх огляду та попереднього дослідження, перевірки за криміналістичними обліками та криміналістичних експертиз у єдину технологію, існує потреба більш детального вивчення передумов розвитку цих різновидів досліджень та їх взаємозв'язку на окремих історичних етапах. На основі аналізу літературних джерел щодо початку проведення різних видів криміналістичних досліджень (експертиз) зроблено висновок, що виникнення таких досліджень було зумовлено: відкриттям певного феномена або явища в науці; систематичним використанням у злочинних цілях певної категорії об'єктів в якості знаряддя вчинення злочину; систематичною підробкою певної категорії об'єктів; введенням заборони чи обмеження на певну категорію об'єктів; а також технічним прогресом, який призвів на певному етапі до появи можливості досліджень певної категорії об'єктів. При цьому автори наголошують, що науковий та технічний рівень криміналістичних досліджень наприкінці XIX – на початку XX століття був ще досить низьким, що часто призводило до малоінформативних та помилкових висновків, а також зумовлювало існування декількох рівнів криміналістичних експертиз. Окрім цього зазначається, що такі різновиди криміналістичних досліджень як пошук слідів злочину, їх огляд, попередні дослідження, перевірки за криміналістичними обліками та криміналістичні експертизи із самого початку їх появи були тісно взаємопов'язані між собою та досить часто проводились одними і тими ж установами. В ході аналізу розвитку державних установ, які проводили криміналістичні дослідження на території України починаючи з початку XX століття, розкрито різновиди таких досліджень та відповідно можливості установ з їх проведення на різних історичних етапах. Зроблено висновок, що наразі в Україні створена широка та якісна мережа державних установ, які проводять різноманітні судово-експертні дослідження, а також з'являються все більше установ даного профілю недержавної форми власності. Автори наголошують, що створення такої мережі, а також існуючих можливостей проведення криміналістичних досліджень, є результатом багаторічної праці кваліфікованих управлінських та наукових кадрів, а також практичних працівників цих установ.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, криміналістичні дослідження, попередні дослідження, криміналістичні обліки, криміналістичні експертизи.

The article is devoted to the study of issues related to the emergence and development of forensic research in the investigation of criminal offenses in Ukraine in historical retrospect. Given the current concept of combining the search for traces of crime, their review and preliminary research, forensic accounting and forensic examinations into a single technology, there is a need for more detailed study of the preconditions for the development of these types of research and their relationship at different historical stages. Based on the analysis of literature sources on the beginning of various types of forensic research (examinations), it was concluded that the emergence of such research was due to: the discovery of a phenomenon or phenomenon in science; systematic use for criminal purposes of a certain category of objects as an instrument of crime; systematic forgery of a certain category of objects; introduction of a ban or restriction on a certain category of objects; as well as technical progress, which led at a certain stage to the possibility of researching a certain category of objects. At the same time, the authors emphasize that the scientific and technical level of forensic research in the late XIX – early XX centuries was still quite low, which often led to uninformative and erroneous conclusions, as well as the existence of several levels of forensic examination. In addition, it is noted that such types of forensic research as search for traces of crime, their review, preliminary research, forensic records and forensic examinations from the very beginning of their appearance were closely interrelated and often conducted by the same institutions. In the course of the analysis of the development of state institutions that have conducted forensic research on the territory of Ukraine since the beginning of the XX century, the varieties of such research and, accordingly, the possibilities of institutions to conduct them at different historical stages are revealed. It is concluded that currently in Ukraine there is a wide and high-quality network of government agencies that conduct various forensic studies, as well as more and more institutions of this profile of non-state ownership. The authors emphasize that the creation of such a network, as well as the existing opportunities for forensic research, is the result of many years of work of qualified management and research staff, as well as practitioners of these institutions.

Key words: criminal offenses, forensic research, preliminary research, forensic records, forensic examinations.

Постановка проблеми. Сучасному періоду розвитку теорії криміналістики та судової експертизи характерно не тільки подальше розширення її теоретичних положень і практичних можливостей, але і, безумовно, вивчення шляху її історичного розвитку.

Вивчаючи певну категорію, особливо якщо вона має практичну складову, яка полягає в діяльності із дослідження матеріальних об'єктів – слідів злочину, важливо зрозуміти її витоки, передумови та особливості становлення та розвитку. Це дозволяє більш глибоко зрозуміти сутність цієї діяльності, простежити її закономірності та взаємозв'язки наявних елементів (різновидів).

Стан дослідження теми. Розвитку криміналістики в історичній ретроспективі, виникненню і розвитку окремих різновидів техніко-криміналістичних досліджень, а також експертних установ України присвячено значну кількість робіт таких вітчизняних і зарубіжних науковців: П. Д. Біленчука, Р. С. Белкіна, Н. І. Клименко, В. О. Комахи, А. В. Кофанова, І. П. Красюка, І. Ф. Крилова, В. С. Печнікова, С. І. Тихенка, В. К. Лисиченка, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегая, В. В. Семенова, Г. О. Стрілець, В. В. Федчишиної, В. М. Чиснікова, В. В. Юсупова та багатьох ін. Значний внесок у вивчення методологічних проблем застосування криміналістичних знань у розслідуванні злочинів, криміналістичного забезпечення практики протидії злочинності та, особливо, проблем періодизації розвитку криміналістичної науки, зокрема в частині криміналістичної техніки, зробив український учений-криміналіст А. В. Іщенко.

Зазначені вчені зробили значний внесок у пізнання історії криміналістики, судової експертології та окремих установ, які в різні часи проводили ті чи ті криміналістичні дослідження. Проте з огляду на існуючу на сьогодні концепцію об'єднання пошуку слідів злочину, їх огляду та попереднього дослідження, перевірки за криміналістичними обліками та криміналістичних експертиз у єдину технологію, існує потреба більш детального вивчення передумов розвитку цих різновидів досліджень та їх взаємозв'язку на окремих історичних етапах.

Мета статті. Метою статті є дослідження процесу виникнення та розвитку криміналістичних досліджень при розслідуванні кримінальних правопорушень на теренах України.

Викладення основного матеріалу. Окремі рекомендації криміналістичного характеру відомі здавна, оскільки з появою перших типів держави та виникненням правових відносин, пов'язаних із вчиненням злочинних дій, звичайно, тією чи іншою мірою виникала необхідність у використанні спеціальних знань.

Перші відомі документи, у яких зазначалося про речові докази та пошук злочинця за слідами, належать до часів Київської Русі та датовані X–XI ст. Такими документами є договір Русі з Візантією 911 року, у ст. 3 якого зазначалося, що «Что же касается преступлений, если случится злодеяние, договоримся так: пусть обвинение, содержащееся в публично представленных (вещественных) доказательствах, будет признано доказанным...» [1, с. 11], а також відомій збірці стародавнього звичаєвого права – Руській правді. У ст. 77 її «розгорнутої редакції» йшлося, що «Если вора не будет (сразу обнаружено), то искать (его) по следу...если же (при разыскании) след затеряется на большой дороге...», а також «Если кто-либо будет избит до крови или до синяков, то не искать этому человеку свидетелей; если же на нем не будет никаких следов (побоев), то пусть придут свидетели» [1, с. 81]. Зрозуміло, що для того щоб «публічно представити» докази, їх потрібно було комусь зібрати та, відповідно, для розшуку злочинця «по сліду» такі сліди хтось повинен був знайти та правильно «прочитати».

За відсутністю письмових джерел щодо слідчої практики того часу встановити, які сліди почали використовуватися в розслідуванні злочинів першими, достеменно не

можливо, проте, виходячи із зазначених пам'яток права, можна припустити, що це були сліди ніг (сліди «на великій дорозі») та сліди крові.

Одні з перших документальних прикладів проведення дослідження слідів цієї категорії із застосуванням спеціальних знань обізнаних осіб датовані XIX ст. В одному випадку в 1846 році за слідом босої ноги, залишеним кров'ю на місці скоєння вбивства, експерт зміг зняти підозру з однієї людини та підтвердити присутність на місці події іншої, яка спочатку заперечувала свою причетність до скоєння злочину, а пізніше визнала свою вину [2, с. 6]. Інший приклад належить до криміналістичних (попередніх) досліджень слідів крові та датований 1866 роком. У цьому випадку за слідами крові, виявленими під час огляду місця події по факту подвійного вбивства на входних дверях квартири та на перилах сходів, був зроблений висновок про те, що такі сліди залишені лівою рукою, яка в злочинця була поранена. Цей висновок дозволив підтвердити вину підозрюваного, якого затримали під час слідчих (розшукових) дій [3, с. 233–235].

Також одними з перших з-поміж криміналістичних досліджень почали проводитися почеркознавчі дослідження та дослідження документів. Це пов'язано з виникненням і поширенням писемності та появою й розповсюдженням різноманітних документів і грошових знаків та, відповідно, появою фактів їх підробки.

Хронологічні межі появи згадок про проведення почеркознавчих досліджень та дослідження документів на теренах України різні автори визначають по-різному, починаючи з XIV ст. й закінчуючи XVII ст. Проте більшість все ж зазначає про XVI–XVII ст., що є більш достеменним, оскільки в наукових джерелах містяться приклади таких досліджень саме цього історичного періоду. Наприклад, І. Ф. Крилов у своїх роботах з історії криміналістики зазначає про одну з перших таких експертиз, яка була проведена на початку XVI ст., у 1508 році, й об'єктом якої стала купча грамота, котра засвідчувала угоду про продаж земельної ділянки з майном на ній [3, с. 157–158]. У цьому випадку тотожність записів у документах встановлювали дяки – писарі князівської канцелярії. Тобто, починаючи з XVI–XVII століття, для проведення дослідження підписів та тексту все частіше почали залучати осіб, які були обізнані в письмі та каліграфії.

У 1864 році, зі вступом у дію Статуту кримінального судочинства, перелік обізнаних осіб, які могли бути залучені для проведення досліджень, був суттєво розширений. У статті 325 Статуту було зазначено, що обізнані особи запрошуються в тих випадках, коли для точного розуміння обставини, яка зустрічається у справі, необхідні спеціальні відомості чи досвідченість у науці, мистецтві, ремеслі, промислі чи якомусь занятті. Також у наступній статті йшлося, що в якості обізнаних людей можуть бути запрошені лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники, скарбники та особи, котрі тривалими заняттями по будь-якій службі або справі набули особливої досвідченості [4, с. 139]. Тобто, по суті, слідчий мав повну свободу у виборі експерта для проведення дослідження. Проте існували й деякі обмеження у виборі. Зокрема, статтею 1160 та 1161 було прямо передбачено, що «за злочинами та проступками проти власності та доходів казни судовий слідчий вимагає обізнаних осіб із числа службовців казенного управління» [4, с. 457–458].

У порівнянні з дослідженнями почерку та документів, дещо пізніше виникли дактилоскопічні та судово-балістичні дослідження. Виникнення дактилоскопічних досліджень було напряму пов'язане з відкриттям в середині XIX століття англійськими вченими Вільямом Гершелем та Генрі Фолдсом, незалежно один від одного, феномену пальцевих відбитків пальців – їхньої індивідуальності

та незмінюваності папілярних візерунків протягом усього життя людини.

У Російській імперії, до складу якої на той момент входила й частина українських земель, у 1906 році була введена дактилоскопічна система реєстрації злочинців, по суті, перший загальнодержавний криміналістичний облік, за яким здійснювалися перевірки осіб, котрих було затримано за підозрою у вчиненні тяжких злочинів. Для створення дактилокартотеки при Головному тюремному управлінні було засновано Центральне дактилоскопічне бюро. З накопиченням масиву дактокарт та досвіду в цій галузі бюро почало проводити й перші дактилоскопічні експертизи.

Проте дактилоскопічні експертизи проводились не тільки в Центральному дактилоскопічному бюро. У зазначений період вони вже проводилися, хоча ще не так часто, у сискних відділеннях великих міст. Досить показовим у цьому аспекті є випадок слухання в Одеській судовій палаті у вересні 1911 року кримінальної справи по обвинуваченню одеського злочинця Бабицького. Примітно, що єдиним доказом який його викривав, були відбитки його пальців, які досліджувалися спочатку працівниками Одеської сискної поліції, а пізніше – фахівцями Петербурзького сискного відділення, котрі встановили, що сліди пальців рук на місці події були залишені саме Бабицьким [5]. Також показовим у цій справі є статус особи, яку на той момент викликали в судовому засіданні в якості експерта – ним був начальник Одеської сискної поліції. Зрозуміло, що у такому разі, хоча відбитки пальців рук дійсно могли належати обвинуваченому, проте з погляду сучасних принципів проведення судових експертиз, про жодну незалежність експертів та, відповідно, неупередженість у наданні ними висновку говорити абсолютно неможливо.

По суті, зі створенням вищезгаданого Центрального дактилоскопічного бюро була запроваджена дактилоскопічна реєстрація на загальнодержавному рівні, проте на місцевому рівні дактилоскопічна реєстрація була запроваджена ще раніше. Наприклад, у Києві дактилоскопічне бюро при антропометричному кабінеті Київської сискної поліції почало свою роботу в 1904 році. Заслуги з його відкриття та загалом розвитку дактилоскопії в Україні належать Г. М. Рудому – начальнику Київського сискного відділення у 1901–1907 рр.

Окрім цього, Г. М. Рудим була розроблена та запроваджена в дію в січні 1905 року «Інструкція чинам Київської сискної поліції». З цього приводу В. М. Чисніков зауважує, що ця Інструкція була першим в Російській імперії нормативно-правовим актом, який не лише юридично закріплював використання в поліцейській практиці дактилоскопії як одного з методів кримінальної реєстрації та визначав різні способи її практичного використання в боротьбі зі злочинністю, а й регламентував усебічні аспекти організації та діяльності сискного відділення, був універсальним практичним посібником криміналіста по роботі зі слідами злочину (слідами крові, рук, ніг, втиснутих та іншими слідами) [6, с. 60]. До речі, у цій інструкції в § 171 зазначалося про необхідність залучення слідчим, з дозволу начальника сискною частиною, завідуючого антропометричним (у деяких джерелах – антропологічним) кабінетом разом із фотографом – у випадку виявлення на місці злочину слідів пальців рук чи ніг для їх детального дослідження та фотографування [7, с. 174]. Тобто Інструкція вже передбачала залучення спеціалістів для допомоги слідчому в проведенні огляду місця події при роботі зі слідами пальців рук та слідами ніг.

Зародження судово-балістичних досліджень зумовлене появою вогнепальної зброї, з якою пов'язані випадки як необережного, так і навмисного заподіяння вогнепальних ушкоджень. Першими, кому довелося зайнятися криміналістичними дослідженнями зброї, снарядів і слідів

їх дії ще в XVIII столітті, були зброярі, медики та хіміки. У XIX ст. по допомогу фахівців слідчі та судді стали звертатися набагато частіше. В особливо складних випадках вони стали залучати відомих вчених [3, с. 126].

Хоча фотографія в царській Росії почала використовуватися приблизно з 1839 року, а з метою реєстрації злочинців для їх подальшої ідентифікації – приблизно з 1890 року, з появою станцій антропометричних вимірів при Управліннях сискної поліції, проте на початку XX століття цей вид експертизи ще був не достатньо поширеним. Причини цього полягали в тому, що на той момент для ідентифікації злочинців широко використовували зібрані антропометричні дані (розміри частин тіла людини) та починали використовувати відбитки пальців рук, окрім цього, наукові основи цієї експертизи перебували ще на стадії свого формування. На той момент були розроблені лише метод «накладення» однієї картки на іншу та метод «словесного портрету» або ж візуального порівняння ознак зовнішності на досліджуваних фотокартках. Методологічні засади цього різновиду дослідження були закладені в 30–50 роках XX століття.

Про рівень криміналістичної експертизи наприкінці XIX століття та поділ такого різновиду криміналістичних досліджень можна зробити висновок на підставі публікацій відомого на той час криміналіста М. О. Козлова. З приводу помилок у висновках криміналістичних експертиз він зазначав, що «...Якщо в деяких випадках помилки практично неможливі, то можливо нарахувати цілу низку видів експертизи, де ніхто не наважиться, поклавши руку на серце, стверджувати, що в даному разі не було чи не могло бути помилок...одним із таких видів експертиз...є хіміко-фотографічна експертиза» [8, с. 4]. Окрім цього він зазначає про два різновиди експертизи «при слідстві» та «на суді».

Досить показовою з погляду рівня проведення тогочасних експертних досліджень є форма відображення їхніх результатів. Зокрема, у науковому збірнику, присвяченому криміналістичним реєстраційно-довідковим й судово-експертним установам Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889–1917 рр.) у 2-х книгах, наводиться приклад «Протоколу експертизи» по кримінальній справі щодо розбійного нападу на квартиру Лейби Гранберга за 1908 рік. У ньому зазначається, що в. о. судового слідчого проводив порівняння почерків на документах «через експерта, вчителя малювання жіночої гімназії». У протоколі також зазначається, що, ознайомившись з матеріалами, «експерт заявив», що почерки в документі та зразку тотожні «як за загальним характером, так і за окремими літерами, наприклад, Е, Г, б, ц.». Відповідно, «на основі вказівок експерта» в.о. судового слідчого «дійшов до висновку», що обидва документи виконані однією особою і якою саме. Цей протокол підписаний самим слідчим, експертом та двома понятими [7, с. 202].

Зрозуміло, що за відсутності загальнообов'язкової методики проведення такого дослідження, детального опису етапів експертизи та обґрунтування сукупності ознак, які покладені у висновок, оцінити причини помилок висновку було неможливо. Водночас, враховуючи також відсутність формальних ознак у документі, за якими експерта у разі свідомого викривлення результатів дослідження можливо було б притягнути до кримінальної відповідальності, були абсолютно відсутні гарантії правильності висновку, до якого дійшов експерт.

Зазначене стосувалося не тільки проведення криміналістичних експертиз, а й інших різновидів криміналістичних досліджень, а саме: пошуку слідів, їх огляду та попереднього дослідження. Хоча на початку XIX ст. вже існували наукові праці щодо особливостей розслідування злочинів та роботи зі слідами на місці події, наприклад, відомий тогочасний правник М. І. Стояновський у 1852 році

зазначав, що в разі вчинення злочину та наявності слідів слідчий повинен шляхом огляду та освідування «відкрити та зберегти» всі залишені злочинцем сліди [9, с. 69], проте наукових рекомендацій та технічних засобів такого «відкриття» було ще досить мало.

Отже, науковий та технічний рівень техніко-криміналістичних досліджень наприкінці XIX – на початку XX століття був ще досить низьким, що часто призводило до малоінформативних та помилкових висновків, а також зумовлювало існування декількох рівнів криміналістичних експертиз, які, по суті, хоч і дублювали один одного, проте підвищували вірогідність отримання повних та достовірних даних про вчинений злочин та особу злочинця.

Першими українськими спеціалізованими установами для проведення досліджень у формі криміналістичних експертиз стали Кабінети науково-судової експертизи при прокурорах Київської та Одеської судових палат, засновані в січні 1914 року.

Дослідивши діяльність Кабінетів науково-судової експертизи при прокурорах Київської та Одеської судових палат В. В. Юсупов зазначає, що вона полягала в проведенні експертиз у кримінальних і цивільних справах, участі при оглядах місць подій для допомоги працівникам поліції, судовим слідчим у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину. Він зауважує, що зазначені Кабінети структурно склалися з фотографічних, криміналістичних та хімічних відділів, що відповідало розвитку методів криміналістичних досліджень того часу та видам об'єктів, які вилучалися з місць злочинів та спрямовувалися на експертизи [10, с. 153].

На той час поділу експертиз на наявні на сьогодні класи, роди та види судових експертиз тоді ще не існувало. Вони поділялись переважно за об'єктами, завданнями, що вирішувалися, або методами, які при цьому використовувалися. При цьому, по суті, у Кабінетах науково-судової експертизи виконувалися тією чи іншою мірою дактилоскопічні, почеркознавчі, трасологічні, біологічні експертизи, а також експертиза зброї, матеріалів, речовин та виробів і технічна експертиза документів. Кількість об'єктів, яка досліджувалась щороку в Кабінетах науково-судової експертизи була досить незначною.

Відповідно попри створення спеціалізованих державних експертних установ, основна кількість досліджень як і раніше проводилась «обізнаними особами» у певній галузі науки, техніки чи ремесла. Відповідно, як і раніше, відсутність єдиних методик проведення досліджень та вимог до кваліфікації експертів досить часто призводила до помилкових висновків. Проте вищезгадані Кабінети науково-судової експертизи вже були установами, де могли бути за необхідності проведені, так би мовити, повторні експертизи та отримані достовірні дані у справі.

У липні 1923 р. після остаточного запровадження радянської влади Радою народних комісарів УРСР було затверджено «Положення про Краєві кабінети науково-судової експертизи» в містах Києві, Харкові, та Одесі, а в листопаді 1923 року затверджено «Інструкцію Краєвим Кабінетам Науково-судової експертизи», визначивши їх завдання як: «...для підмоги органам слідчої влади, сприяти до встановлення злочину, проводити різні науково-технічні дослідження в судових справах шляхом фотографії, мікрофотографії, дактилоскопії, хімії та інших наукових способів» [11]. Проте вже в 1925 році Кабінети науково-судової експертизи були перетворені на інститути науково-судової експертизи (Київський, Харківський та Одеський), структура та порядок діяльності яких були закріплені в спеціальному розділі Положення про судострій УРСР за 1925 рік. Поступово в кожному із інститутів були створені секції, частина яких стосувалася проведення саме криміналістичних досліджень, серед яких: 1) індивідуальної ідентифікації; 2) судової фотографії; 3) судової хімії; 4) судової біології [12, с. 19].

Новий етап розвитку судово-експертних установ Міністерства юстиції УРСР було розпочато в 1944 році, коли інститути науково-судової експертизи відновили свою діяльність після Другої світової війни та були реорганізовані в Київський, Харківський та Одеський інститути науково-судової експертизи, діяльність яких регламентувалася Положеннями про науково-дослідні інститути судової експертизи.

На початку 60-х років розпочався новий етап у розвитку криміналістичних установ УРСР, що полягав в оновленні їх функцій і структури. Оскільки в криміналістичних установах починає активно ведеться науково-дослідна робота, починають формуватися науково-експертні школи інститутів судових експертиз Міністерства юстиції та формуватися наукові основи різних видів експертиз та досліджень.

Як слушно зауважує В. В. Юсупов основними видами судової експертизи, які проводились у криміналістичних установах МЮ УРСР у той період були: криміналістичні експертизи (дактилоскопічна, почеркознавча, авторознавча, балістична, технічна експертиза документів, трасологічна, фототехнічна і портретна), експертиза матеріалів, речовин та виробів та товарознавча експертиза [13, с. 519].

У 1970 р. Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з науки і техніки було прийнято Загальне положення про науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські й технологічні організації. Оскільки це положення передбачало індивідуалізацію правового регулювання діяльності науково-дослідних установ, у грудні 1971 р. МЮ УРСР затвердило статuti Київського і Харківського НДІСЕ, що визначали завдання і форми діяльності інститутів на той час. Діяльність Одеської науково-дослідної лабораторії судової експертизи регулювалося окремим положенням, затвердженим МЮ УРСР. З 1991 р., після здобуття Україною суверенітету, експертні установи МЮ України перетворилися на мережу науково-дослідних інститутів судових експертиз, які функціонували в Києві, Харкові, Одесі, Львові (на базі відділення Київського інституту), Донецьку, Дніпропетровську та Криму (на базі відділень Харківського інституту) [14, с. 18].

Проте установи МЮ УРСР були не єдиними установами, які мали право проводити криміналістичні експертизи. Експертні дослідження, а також інші різновиди криміналістичних досліджень проводили підрозділи радянської міліції.

Поява криміналістичних експертних установ на території України пов'язана зі створенням у 1922 році науково-технічного відділення й фотохімічної частини в Центро-рзиску УРСР. В. В. Комаха наголошує, що основними завданнями науково-технічного відділення було: розробка наукових методів боротьби зі злочинністю та організація криміналістичного музею. Натомість завданнями фотохімічної лабораторії було: проведення різноманітних аналізів, дослідження плям, речовин забарвлення, рідин, отруєної їжі, складання колекції отруйних речовин, читання лекцій із фотохімії та інструктаж з цих питань працівників карного розшуку на місцях, проведення фотографічних робіт для потреб карного розшуку, фотографування місця події і речових доказів. Проте діяльність із фотографування місця події покладалася також і на працівників реєстраційного бюро, хоча основним завданням їхньої діяльності були реєстрація злочинців та встановлення їх особистості, а також невпізнаних трупів [15, с. 167–168].

Отже, можна бачити, що організаційно із самого початку створення перших експертних установ в структурі органів радянської міліції проведення криміналістичних експертиз та ведення криміналістичних обліків (на початку тільки дактилоскопічного) покладалося на ті самі установи, тобто вони були нерозривно пов'язані між собою.

У 1932 році відбулась важлива подія в історії криміналістичних підрозділів міліції України. У цьому році Рада

народних комісарів України затверджує Положення про Головне управління робітничо-селянської міліції при РНК УСРР, яким у галузі боротьби зі злочинністю серед інших функцій міліції визначено проведення «науково-технічних експертиз» [16, с. 130]. Тобто вперше на законодавчому рівні цим підрозділам міліції надавалось право проводити судові експертизи.

Зауважимо, що у 20–30 рр. назва, підпорядкування, завдання та структурна чисельність науково-технічних підрозділів досить часто змінювалася. Проте, як відзначають Р. С. Белкін та А. І. Вінберг, до 1936 року в Радянському союзі практично було завершено створення розвинутої сітки науково-технічних підрозділів міліції (науково-технічних відділень). В обов'язки їх співробітників входило: проведення криміналістичних та інших експертиз, участь у різноманітних слідчих діях і, особливо, в оглядах місць подій, консультування оперативних співробітників з питань застосування спеціальних знань у розкритті та розслідуванні злочинів [17, с. 65].

В Україні самостійний науково-технічний відділ управління міліції МВС УРСР (НТВ) було створено у серпні 1948 року, а в 1949 році криміналістичні підрозділи міліції функціонували вже в усіх областях України. Як зауважує В. В. Юсупов, у 1950-х роках складалася така структура науково-технічних апаратів: 1) науково-технічний відділ в МВС Української РСР; 2) науково-технічні відділи, відділення, науково-технічні групи в Управліннях міліції областей; 3) науково-технічні (криміналістичні) лабораторії міських і районних відділів міліції [13, с. 518].

У травні 1970 року внаслідок реорганізації науково-технічний відділ, відділ оперативного зв'язку і відділ обчислювальної техніки перетворено на оперативно-технічне управління. На той час в Україні функціонувало 30 оперативно-технічних відділів (відділень) та 87 криміналістичних лабораторій, які попри незначну чисельність співробітників у 1970 році провели понад 21 тис. досліджень і понад 16 тис. оглядів місць подій, а за допомогою картотеки відбитків пальців рук і колекції стрільних гільз розкрито 968 злочинів. У 1981 році оперативно-технічне управління МВС УРСР було розформовано й утворено самостійне Експертно-криміналістичне управління МВС УРСР з відповідними підрозділами в територіальних органах (відповідні відділи (відділення) на місцях) [18, с. 12–13], а зі здобуттям Україною своєї незалежності в 1991 р. було створено Експертно-криміналістичну службу МВС України, яка на той час складалася з Експертно-криміналістичного управління, 26 експертно-криміналістичних відділів обласних управлінь міліції і м. Києва. На сьогодні ж Експертна служба МВС України представлена ДНДЕКЦ як центральною установою даної служби та обласними НДЕКЦ.

Щодо криміналістичних обліків потрібно зазначити, що, окрім уже згаданого дактилоскопічного обліку, який був запроваджений, починаючи ще з початку ХХ століття, інші різновиди були запроваджені дещо пізніше. Зокрема, облік куль, гільз та патронів зі слідами вогнепальної

зброї, що були вилучені з місць пригод (кулегільзотека) почав вестися разом з обліком фальшивих грошей тільки з 1972 року. Як зауважує В. О. Приходько, кулегільзотека як кущовий облік уперше була офіційно виписана в першій Настанові про експертну службу, закріпленій Наказом МВС СРСР № 45 від 10.02.1972 р. [19, с. 103]. Настановою передбачалася також можливість ведення інших обліків. Поступово були розроблені й запроваджені спочатку на локальному, а згодом і на регіональному рівні облік слідів знарядь зламування (1973), слідів низу взуття (початок 1980-х), підробних медичних рецептів та зразків почерку осіб, які займалися їх підробкою (1980) та інші, які вперше за часів незалежності були закріплені в 1994 р. відомою Інструкцією про формування, ведення і використання криміналістичних обліків Криміналістичного центру МВС України та пізніше у 2009 р. Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС.

Одним із останніх був запроваджений у практику розкриття та розслідування злочинів облік генетичних ознак людини, який являє собою банк даних результатів ДНК-аналізу слідів біологічного походження, вилучених з місць скоєння нерозкритих особливо тяжких злочинів, для встановлення осіб злочинців, що їх вчинили [20, с. 168].

Висновки. Отже, виникнення криміналістичних досліджень в кожному конкретному випадку було зумовлено: відкриттям певного феномена або явища в науці (дактилоскопічні дослідження); систематичним використанням у злочинних цілях певної категорії об'єктів в якості знаряддя вчинення злочину (судово-балістична експертиза); систематичною підробкою певної категорії об'єктів (експертиза документів); введення заборони чи обмеження на певну категорію об'єктів (експертиза холодної зброї); технічним прогресом, який призвів на певному етапі до появи можливості досліджень певної категорії об'єктів (портретна експертиза тощо).

Такі різновиди криміналістичних досліджень як пошук слідів злочину, їх огляд, попередні дослідження, перевірки за криміналістичними обліками та криміналістичні експертизи із самого початку їх появи були тісно взаємопов'язані між собою та досить часто проводились одними і тими ж установами.

Наразі в Україні створена широка та якісна мережа державних установ, які проводять різноманітні судово-експертні дослідження, а також з'являються все більше установ даного профілю недержавної форми власності. До державних, окрім уже згаданих науково-дослідних установ судових експертиз МЮ України та Експертної служби МВС України, також спеціалізовані підрозділи Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, а також перебувають на етапі створення такі підрозділи інших новостворених правоохоронних органів України. Створення такої мережі, а також існуючих можливостей проведення криміналістичних досліджень, є результатом багаторічної праці кваліфікованих управлінських та наукових кадрів, а також практичних працівників цих установ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Памятники русского права / под ред. С. В. Юшкова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1952. Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X–XII вв. / сост. А. А. Зимин. 287 с.
2. Игнатовский А. С. Судебная медицина : курс лекций, читанных в Императорском Юрьевском университете. Выпуск 2. Юрьев, 1912. 286 с.
3. Крылов И. Ф. В мире криминалистики. Ленинград : Изд. Ленингр. университета, 1980. 279 с.
4. Судебные уставы 20 ноября 1864 года: с изложением рассуждений, на коих они основаны. С.-Петербург : В типографии 2 отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. Ч. 2: Устав уголовного судопроизводства. 2-е издание, дополненное. 523 с.
5. Чесніков В. М. Як у дорадянській Одесі розкривали злочини. «Вісник поліції» розповідає... URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/yak-u-doradyanskij-odesi-rozkryvaly-zlochyny-visnyk-politsiyi-rozpovidaye/> (дата звернення: 15.05.2019).
6. Чисніков В. М. «Інструкція чинам Київської сисної поліції» (1905 р.) – важливе джерело організації та діяльності карного розшуку Російської імперії. *Держава і право*. 2001. Вип. 11. С. 59–62.
7. Криміналістичні реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889–1917 рр.): у 2-х книгах / М. Г. Вербенський, С. І. Гирько, Т. О. Проценко, В. М. Чисніков, Т. А. Плугатар, І. Е. Нікітіна, С. Г. Лаптев. Київ, Харків : ДНДІ МВС України, 2013. Кн. 1. 637 с.

8. Козлов Н. А. Применение предварительной химико-фотографической экспертизы к определению доброкачественности документов и её значение вообще. *Судебная газета*. 1984. № 27 (3 июля). С. 45.
9. Стояновский Н. И. Практическое руководство к русскому уголовному судопроизводству. Санкт-Петербург, 1852. 142 с.
10. Юсупов В. В. Становлення та розвиток судово-експертних установ на теренах України (1914–1917 рр.). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. Вип. 6 (85). С. 151–161.
11. Федчишина В. В. Историчні віхи розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=662> (дата звернення: 05.06.2017).
12. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. 188 с.
13. Юсупов В. В. Розвиток криміналістичних установ в Україні у другій половині ХХ століття. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 517–528.
14. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
15. Комаха В. В. Перші криміналістичні установи в системі МВС України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 26. С. 166–170.
16. Печников В. С. Є така служба... / під ред. І. П. Красюка. Київ : Еліт Прінт, 2011. Том 1. Частина 1. 585 с.
17. Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики: этап возникновения и становления науки (1917–1930 годы) : учеб. пособие. Москва : Юрид. лит., 1982. 70 с.
18. Красюк І. П., Печников В. С. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 1 (13). С. 6–18.
19. Приходько В. О. Криміналістичні обліки Експертної служби МВС України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41 (Том 4). С. 101–105.
20. Дяченко Н. М., Полтавський А. О. Встановлення особи за допомогою криміналістичних обліків ОВС України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2003. Вип. 3. С. 167–170.